

УДК 477.323.1

Наталія Громакова

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНІЗАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ

У статті розглядаються проблеми формування нової ідентичності в умовах вітчизняних суспільних трансформацій на рубежі ХХ-ХХІ ст. Досліджуються різні підходи у визначенні сутності ідентичності, з'ясовується її роль у суспільних трансформаціях, ставлення до проблем ідентичності сучасної української молоді.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, модернізаційний проект, національна солідарність.

Gromakova N. Identity as component of Ukrainian project of modernization.

This article deals with the problems of formation of the new identity within modern Ukrainian social transformations at the border of the XX-XXI cent. The different approaches to the studies of the identity are investigated, the role of identity in the social transformations are analyzed, the attitude to the problems of identity of the modern Ukrainian young people is studied.

Key words: identity, national identity, modernization's project, national solidarity.

Громакова Н. Идентичность как составляющая украинского модернизационного проекта.

В статье рассматриваются проблемы формирования новой идентичности в условиях отечественных общественных трансформаций на рубеже ХХ-ХХІ вв. Анализируются различные подходы к изучению сущности идентичности, определяется ее роль в общественных трансформациях, отношение к проблемам идентичности современной украинской молодежи.

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, модернизационный проект, национальная солидарность.

На рубежі третього тисячоліття проблема ідентичності перетворилася на одну із засадничих проблем виживання людства в умовах глобалізації. Реальність довела, що неможливо жити в сучасному світі, перебуваючи водночас осторонь тенденцій, що визначають як глобальний, так і локальний рівні суспільного поступу. Особливого значення проблема ідентичності набуває в контексті дискурсу про подальшу долю цивілізацій, що визначає наукову парадигму сучасної західної гуманітаристики й антропології^{1*}.

Що ж таке ідентичність? Які її складові? Наскільки важливу роль вона відіграє у житті людини як суб'єкта суспільних процесів? У чому полягає специфіка української ідентичності в контексті вітчизняного історичного поступу?

Пошук відповідей на ці питання необхідно розпочати із з'ясування дефініцій. У науковій та науково-публіцистичній літературі зустрічаємо багато визначень і характеристик поняття “ідентичність”. Зупинимося лише на тих, які використовували у цій статті. Так, відома сучасна польська дослідниця О. Гнатюк розглядає ідентичність як певний конструкт і своєрідний синтез культурної та національної “тожсамості” (sameness). На її думку, “члени культурної спільноти конструюють свою ідентичність, спираючись на зумовлені культурою ідеї, символи, коди і знаки” (йдеться про культурну ідентичність). Що ж до національної ідентичності, її “конструюють, покликаючись на ідеї, символи, коди та знаки, що їм надають політичного значення і що їх саме так сприймають члени тієї спільноти”. Зверхньою вартістю культурної ідентичності виступає “спільнота, оперта на культурі, а для національної ідентичності таку роль відіграє політична спільнота, яка прагне здобути суверенний статус або вже його здобула” [1, 58-59].

Визнаний авторитет у царині дослідження ідентичностей Е. Сміт розуміє ідентичність передусім в національному

---

^{1*} Див. праці Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. – К., 2005; Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. – К., 2003; Дейвіс Н. Європа. Історія. – К., 2000; Саїд Е. Орієнталізм. – К., 2001; Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003 та ін.

контексті, визначаючи її як сукупність історичної території, спільних історичної пам’яті та міфів, масової “громадської культури”, визнання населенням єдиних юридичних прав та обов’язків для всіх членів даної спільноти, спільних економічних зв’язків тощо [6, 24].

Він стверджує, що національна ідентичність має абстрактну природу, привласнюючи елементи інших видів колективної ідентичності. “Національна ідентичність за своєю суттю багатомірною, її ніколи не можна звести до єдиного елемента — на таке неспроможні навіть окремі націоналістичні фракції, — її не можна легко або швидко прищепити населенню з допомогою штучних засобів” [6, 25].

Е. Сміт підкреслює, що “чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури. Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, “хто ми такі” в сучасному світі. Наново відкривши ту культуру, ми “наново відкриваємо” себе, своє “автентичне Я” — або ж принаймні саме так видається багатьом зневіреним і дезорієнтованим індивідам, яким судилось змагатися з надміру мінливим і непевним сучасним світом [6, 27].

Досить цікавий підхід, на наш погляд, до визначення сутності ідентичностей містять праці С. Хантінгтона. У своїй статті “Столкновение цивилизаций” С. Хантінгтон розглядає процес ідентифікації у контексті дослідження цивілізаційних відмінностей, водночас стверджуючи, що цивілізація — це найширший рівень культурної ідентичності людей. Власне, наявність спільних рис об’єктивного (мова, історія, релігія, звичаї, інститути) та суб’єктивного порядку (самоідентифікація людей) і визначають зміст і характер певної цивілізації [10]. Він підкреслює дуалістичний характер ідентичності: “Определяя собственную идентичность в этнических или религиозных терминах, люди склонны рассматривать отношения между собой и людьми другой этнической принадлежности и конфессии как отношения “мы” и “они” [10].

Сучасний вітчизняний теоретик націоналізму Г. Касьянов характеризує національну свідомість, або ідентичність, як “на-

самперед *уявлення про себе*, як про *національну* спільноту, про *націю*. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної свідомості (ідентичності). Тут ідеться не лише про відокремлення “ми” від “не ми”. Він стверджує, що національна свідомість набагато складніший феномен [3, 284].

Спробу комплексного аналізу змісту та сутності ідентичності здійснено, на наш погляд, у статті Т. Саніної “Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд”. Дослідниця проаналізувала різні підходи до визначення ідентичності, розрізняючи її груповий та індивідуальний рівні. Це дозволило їй, своєю чергою, стверджувати, що “ідентичність постає як результат або, краще сказати, стан процесу ідентифікації на певний момент часу, який полягає в усвідомленні індивідом, з одного боку, своєї індивідуальної неповторності, а з іншого – своєї схожості із членами групи, належності на основі спільних цілей, цінностей та поглядів у рамках внутрішньої групової та міжгрупової взаємодії” [5, 23]. Т. Саніна на основі порівняння етнічної та національної ідентичностей визначила їх спільні риси та відмінності, охарактеризувала структурні компоненти ідентичності і дійшла висновку, що “національна ідентичність – це та сама етнічна ідентичність,.. до якої додається усвідомлення спільності політичних інтересів”. Якщо нація є суто політичним об’єднанням, вона є симбіозом усвідомлення спільності політичних інтересів членами нації та національної культури (яка включає в себе політичну культуру та універсальну культуру спілкування між етнічними групами, що становлять націю) [5, 25].

Аналізуючи проблеми ідентифікації українського соціуму, О. Романуха визначає її роль: “ідентифікація дозволяє людині гармонійно влитися до певної спільноти, відчути себе її частиною, сформувані почуття відповідальності перед нею” [4, 82]. Він характеризує різні рівні та види ідентичностей, поширених у сучасній Україні – національну, політичну, релігійну, територіальну, культурну, історичну, мовну тощо. Дослідник доходить висновку, що говорити сьогодні про єдність українського

суспільства можна з певною долею умовності. Процес розбудови незалежної Української держави зумовив суттєву трансформацію ідентичностей, сформованих у процесі попереднього історичного поступу нашого народу. Але, разом з тим, він визначив і певні вектори подальшої ідентифікації українського суспільства [4, 88].

На комплексному характері феномену ідентичності наголошує С. Терно Він зауважує: “ідентичність – це явище, яке може містити кілька рівнів. Національна ідентичність може включати в себе й регіональну, й етнічну, й локальну ідентичність” [7, 4]. Дослідник розглядає проблеми формування ідентичності в контексті поєднання та взаємодоповнення національної ідентичності та культурної різноманітності як невід’ємної риси українського сьогодення. Підкреслюючи суспільну значущість прищеплення молодому поколінню національної ідентичності, він наголошує на необхідності уникати “культурного імперіалізму” (тобто способу споглядання світу лише очима власної культури)” [7, 8].

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна дійти висновку про те, що проблеми визначення сутності ідентичності як структурного елементу процесу соціалізації отримали належну увагу як у працях представників західного суспільствознавства, так і вітчизняних дослідників. Серед розмаїття концепцій домінуючим є націоцентричний підхід, згідно з яким ідентичність розглядається передусім у контексті націогенези. Разом з тим підкреслюється динамічний характер ідентичності, її зумовленість зовнішніми чинниками.

Оскільки метою цієї статті є дослідження ідентичності як складової українського модернізаційного проекту, необхідно визначити зміст поняття “український модернізаційний проект”.

Процес розбудови власної суверенної держави, започаткований 1991 року, актуалізував проблему структурної трансформації моделей української ідентичності. Наше суспільство опинилося на своєрідному роздоріжжі: з одного боку, – початок етноренесансу, зумовленого зростанням української національної свідомості наприкінці ХХ ст., лібералізацією суспільно-політичного життя, розпадом радянської тоталітарної системи, а з іншого, – необхідність адаптуватися до викли-

ків глобалізації, що впливають на всі сфери життя суспільства, мають політичний, економічний, соціальний та культурологічний виміри [8, 16].

Виходом з цієї ситуації стала реалізація українського модернізаційного проекту, що передбачав не лише інституційні зміни в державотворчій площині, але й глибоку структурну трансформацію всього суспільства в цілому. Першим кроком на цьому шляху можна вважати висунення питання “Що таке Україна?”, тобто питання, нерозривно пов’язаного з пошуком нової моделі ідентичності, що відповідатиме вимогам часу. Водночас цей пошук багаторазово ускладнений, насамперед на цивілізаційному рівні.

В одному зі своїх інтерв’ю відомий сучасний історик Я. Грицак наголошував: “Україна як країна, як цивілізація, як народ утворилася на стику двох цивілізацій – це симбіоз східно-християнської і західно-християнської. Завдяки цьому ми мусимо переходити через драматичне, часом конфліктне запозичення певних елементів візантійської і католицької традиції. Тобто Україна є синтезом візантійської й католицької традицій. Україна – найреформованіша, найпрозахідніша східно-християнська цивілізація. Україна – це модерний продукт” [2].

З іншого боку, глобалізаційні виклики початку третього тисячоліття заактуалізували необхідність прискорення економічної модернізації та соціальних трансформацій в Україні. Складність ситуації полягає в тому, що ці два процеси взаємопов’язані та взаємозумовлені. Досягнення позитивних результатів економічної модернізації неможливе без кардинальних змін у соціальній сфері, і навпаки. Гарантом цієї модернізації повинна виступити держава, роль якої також суттєво трансформувалася останнім часом.

В українській свідомості національна держава традиційно виступала як гарант в першу чергу етнічного буття українців, як мрія, з реалізацією якої пов’язували свої сподівання багато поколінь борців за незалежну Україну. І хоча, як будь-яка мрія, вона не мала чітко визначених обрисів, втім головною залишалась ідея суверенної незалежної Української держави. Події 1991 р. перетворили мрію на реальність, але водночас зумовили необхідність розробки нового національного проекту. Цей

проект мав акумулювати весь попередній досвід державотворення. Втім цього виявилось замало. Реалії вимагали пошуку нових моделей соціально-економічного розвитку, нових парадигм суспільної трансформації.

Останні дев'ятнадцять років довели, що Україна прагне знайти “своє місце під сонцем”, вибудовуючи стосунки з іншими країнами як рівноправний суб'єкт міжнародних відносин. Разом з тим, з усією очевидністю постала проблема відсутності національної солідарності як головного гальмівного чинника на шляху реалізації будь-яких модернізаційних проектів. На думку М. Поповича, реальність національного проекту визначають шляхи досягнення національної солідарності [9]. Визнаючи наявність розколу між Сходом і Заходом України, він вважає, що “в умовах українського сьогодення досягнення національної солідарності має відбуватися через економічні і політичні кроки, через ліквідацію протистояння південно-східного індустріалізму з тим, на чому базується північно-західний регіон – село плюс інтелект. Якщо ми це протистояння не ліквідуємо, на нас чекає соціокультурна катастрофа. Бо Україна так чи інакше, з урахуванням викликів XXI століття, має переходити від індустріального суспільства до інформаційного...” [9].

Характеризуючи ситуацію навколо сучасної української ідентичності, М. Попович зазначає: “...я переконаний, що немає рубежів, які б навпіл розділили Україну. Цей рубіж, який є, – не стільки культурний, скільки економічний. І він дійсно розділяє людей. Але він виділяє людей материкової, наддніпрянської України тим, що для людей зі східних регіонів нашої держави мало що говорить слово “Україна”, їх воно не так зачіпає, не несе всіх отих культурних, історичних і ментальних смислів, як для мешканців центральних і західних регіонів”. Виходом з цієї ситуації і українською перспективою він вважає розробку цілісного національного проекту, спрямованого на розбудову справжньої національної держави, фундаментом якої має стати національна солідарність [9].

Мусимо констатувати, на жаль, що сучасна суспільно-політична ситуація в країні ніяк не сприяє досягненню національної солідарності. Перебуваючи з 2004 р. у стані перманент-

ного виборчого синдрому, населення як об'єкт реалізації політ-технологій постійно повинно визначатися з власною ідентичністю – політичною, етноконфесійною, територіальною, локальною тощо. За умов відсутності загальнонаціональних цінностей і орієнтирів процес відповідної самоідентифікації часто призводить до конфліктних ситуацій, навіть на рівні сім'ї. У цьому контексті, а також в умовах втрати довіри населення до влади часто процес ідентифікації набуває негативного характеру, перетворюючись на тотальне заперечення всіх можливих варіантів. Відповідно, така ситуація сприяє зменшенню шансів на досягнення позитивного результату в реалізації українсько-модернізаційного проекту.

З іншого боку, спілкуючись постійно зі студентською аудиторією, хотілося б відзначити живий інтерес української молоді до проблем ідентичності. Власне ці питання, пов'язані з цими проблемами, визначенням її рівнів та структурних складових, є сьогодні одними з пріоритетних для молодого покоління нарівні з проблемами соціальної та професійної адаптації. Досвід показує, що студентська аудиторія завжди активно залучається до дискусій про ідентичність. Варто зазначити, що більшість молодих людей, визначаючи “рецепт” української ідентичності, пріоритетного значення надають власне таким її складовим, як мова, релігія, культура, історія, традиції тощо. Разом з тим, сьогодні ідентичність сприймається ними і як багатовимірне явище, що уособлює синтез локального (“я з села Черкаської області”, “ми з Тернопільщини” тощо), регіонального (“ми зі Сходу”, “ми із Західної України”) та загальнонаціонального рівнів ідентичностей (“ми – українці”). Водночас зауважимо, що сприйняття молоддю своєї ідентичності має відтінок споживачьких настроїв. Дуже часто можна почути, що “держава не дає молодим людям житла”, “держава платить мізерні гроші” тощо^{2*}. Цей соціальний песимізм свідчить про етноцентричні акценти у сприйнятті власної ідентичності, з одного боку, і про необхідність суттєвої модернізації соціальної політики держави – з іншого.

---

^{2*} Згадана студентська аудиторія складалася з майбутніх фахівців в галузі права, економіки, фінансів.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, хочемо зауважити, що проблеми ідентичності є особливо актуальними на початку ХХІ ст., часто набуваючи загальноцивілізаційного характеру. Це зумовило зростання інтересу серед науковців, і як результат – формування нового гуманітарного дискурсу. В межах останнього виокремлюються різні концепції та підходи щодо визначення змісту та сутності такого складного конструкту, яким є сьогодні ідентичність.

В українському варіанті трансформація ідентичності нерозривно пов'язана з процесом державотворення, що дозволяє говорити про український модернізаційний проект. Фундаментальними засадами реалізації цього проекту повинні стати нова українська ідентичність як синтез етнокультурних та загальнолюдських цінностей, опертий на національну солідарність і порозуміння між представниками різних групових ідентичностей. Як слушно зауважував Я. Грицак, “мусить статися щось значне: шлях від культури до економіки. Мають відбутися великі структурні зміни, стратегічні розв'язки. Потрібно йти на компроміси всередині держави, але ці компроміси неможливі без розуміння нашої історії, наших традицій” [2].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. – К., 2005.

2. Україна – це модерний продукт. Інтерв'ю з Я. Грицаком // За матеріалами Інтернет-ресурсу: <http://www.ut.net.ua/art/166/0/292>.

3. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія – К., 1999. 352 с. // За матеріалами Інтернет-ресурсу: <http://izbornyk.org.ua/kasian/kas.htm>

4. Романуха О. М. Проблеми ідентифікації українського суспільства // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 2. – С. 82-88.

5. Саніна Т. О. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд // За матеріалами Інтернет-ресурсу: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV46_2005_sociol/04_sanina_to.pdf.

6. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К., 1994. – 224 с. // За матеріалами Інтернет-ресурсу: <http://litopys.org.ua/smith/smi02.htm>

7. Терно С. Як знайти виважений спосіб викладання національної ідентичності та культурної різноманітності в шкільному курсі історії? // Історія в школах України. – 2009. – № 1-2. – С. 4-8.

8. Терно С. Полікультурна освіта: чи потрібна вона Україні? // Історія в школах України. – 2008. – № 9. – С. 15-20.

9. Україна не здатна чути себе саму. Інтерв'ю з М. Поповичем // За матеріалами Інтернет-ресурсу: <http://www.religion.in.ua/main/interview>.

10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций?// За матеріалами Інтернет-ресурсу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/HanStolk.php